

Tore Kristiansen

Lektor, Københavns Universitet,

Afdeling for dialektforskning

tore.kristiansen@hum.ku.dk

Sociolingvistikken og den normative forpligtelse

En kommentar til Peter Harder

I *Sprogforums* temanummer om sociolingvistik (nr. 36, juni 2006) skriver Peter Harder en artikel om *Sprog til hjemme- og udebane* hvis pointe er at “det er nødvendigt for sprogfolk, især sociolingvister, at inddrage den normative tilgang til sproglige spørgsmål mere eksplicit i deres professionelle beredskab – på dens rette og gennemtænkte sted” (s. 18). Som Harder ser det, har det nødvendige opgør med jeronimusserne og deres smagsdommeri ført sprogfolk i almindelighed og sociolingvister i særdeleshed over i den modsatte grøft, hvor man kører rundt i ‘alt-sproglige-godt’-rillen og således leverer “vildledning baseret på ønsketænkning” i stedet for vejledning i socialt acceptabel sprogbrug. “Når man undertiden kan gribe kyndige sprogfolk i noget der ligner denne noget uprofessionelle adfærd, kan det kun forstås på baggrund af uviljen imod overhovedet at anerkende den normative forpligtelse” (s. 21), mener Harder, og fremdrager “sociolingvisten Tore Kristiansen” som eksempel på hvordan “ubehaget ved normativitet” giver kampråb-adfærd rettet mod “normerende eksperter” (s. 18-19) i stedet for opslutning om den normative forpligtelse. Benævnte sociolingvist vil gerne have lov til at knytte et par kommentarer til den problemstilling Harder rejser.

Om ‘fælles sprog’ og ‘udvidelse af det sproglige repertoire’

Meningsfyldt deltagelse i social aktivitet kræver at man er indforstået med “hvad det gælder om” (f.eks. at score mål når man spiller fodbold), skriver Harder og fortsætter: “Sådanne selvfølgelige normative forudsætninger findes også i forbindelse med sprog. Måske den allermest selvfølgelige er at sproget i en samtale opfattes som noget *fælles*” (s. 19). Harder mener vist at vi er nogle stykker der ikke helt har forstået at sproget grundlæggende er et normativt fænomen. Det mener jeg jo nok at have forstået. Hvad deraf følger, er mere problematisk. Det står mig ikke umiddelbart klart hvad Harder lægger i at de samtalende opfatter sproget som fælles. Afklaring på det punkt er imidlertid nødvendig for en meningsfuld diskussion.

I strukturalistisk lingvistik er begrebet om sprogligt fællesskab – “sprogsamfundet” – baseret på *fælles sprog* i betydningen “samme sprog”. Men inden for forskellige sociolingvistiske retninger forstås “sprogsamfundet” snarere som *fællesskab i sproglig interaktion* (den antropologisk-etnografiske retning) eller *fællesskab i sprogholdninger* (den variationistiske retning). Når de to sidste forståelser udvikles inden for sociolingvistikken, er det netop fordi man opdager at *fælles sprog* i betydningen “samme sprog” langt fra er noget fremtrædende træk ved virkelighedens samtaler. Der kan indgå mange forskellige sproglige koder i en og samme samtale, spændende fra alle slags -lekter (dia-, socio-, krono- m.v.) til vidt forskellige sprog (dansk, grønlandsk, tyrkisk, norsk m.v.), og koderne bruges altid til at kommunikere ikke bare sproglig, men også social betydning (se Quist 2003 for en diskussion af begrebet ‘sprogsamfund’).

Harder begynder med at sige: “Det punkt hvor jeg hævder at der kræves en oprustning af det normative beredskab, må ses ud fra hvad man kan kalde “ ‘udebane-hjemmebane’-distinktionen” (s. 20). Og han afslutter med at sige: “Det mest karakteristiske gennemgående træk ved den normering der efter min mening er brug for, er at folk har brug for at udvide deres repertoire i forhold til hvad de har været vant til. Man skal ikke forkaste det man kan, men man har brug for at kunne noget nyt ved siden af – fordi verden har anbragt en på en udebane, man helst skal kunne klare sig på” (s. 22). Det er det svært at være uenig i, men her er det naturligvis afgørende hvad man lægger i påstanden om at “folk har brug for at udvide deres repertoire”.

Efter mit syn bør vores normative beredskab omfatte et gennemtænkt og eksplicit forhold til i hvert fald disse tre distinktioner: (1) distinktionen mellem *produktiv og receptiv kompetens* – altså forskellen på at *tale* og *forstå* sproglige koder der afviger fra den/dem man selv behersker som hjemmebanesprog, (2) distinktionen mellem *stor og lille sproglig afstand* – altså de rent sproglige forskelle mellem de varieteter og sprog der kommer i kontakt på udebanen, (3) distinktionen mellem *det sociale mikro- og makroniveau* – altså forskellen på at forholde sig til sprogrigtighedsproblematikken i form af et konkret spørgsmål (fra en konkret sprogbruger i en konkret sprogbrugssituation) og som et samfundsmæssigt anliggende.

På det sociale *makro-niveau* kan ingen af os undgå en form for deltagelse i den altid igangværende strid om sprogbrugen på henholdsvis hjemmebane og udebane. At acceptere tingenes tilstand, hvad enten det sker tilsigtet eller ureflekteret, er også at deltage. I Danmark har det ideologiske aksiom altid været at den effektive kommunikation i samfundet sikres ved at folk behersker et fællessprog i betydningen ‘samme’ sprog. Den nationale offentlighed har altid været den københavnske varietets hjemmebane og dermed udebane for alle andre varieteter. Derfor var det heller ikke så mærkeligt at den københavnske varietet fremstod som danskernes eneste varietet (i et antal lettere lokalfarvede versioner) efter at den nationale offentlighed, i kraft af det eksploderende uddannelsessystem og medieforbrug, havde sat sig endeligt igennem i løbet af 1960’erne og 1970’erne. I Danmark var det en indiskutabel selvfølge at skolen og medierne blev brugt på den måde. Den herskende

ideologi på sprogområdet var ekstremt herskende og effektiv, for ingen ideologi er stærkere og mere effektiv end den ideologi der ikke bliver opfattet som ideologi (Kristiansen 1990 er en fortælling om det).

Pointen er at offentlighedens institutioner *kunne* have været brugt omvendt. Man *kunne* have ladet tv-avisen fremføre på forskellige varieteter af dansk, så københavnere kunne have vænnet sig til at høre dansk fra den anden side af Valby Bakke – og dermed have lært sig at se det som naturligt og passende for tv-avisen.

Problemstillingen er stadig lige aktuel – i forhold til de mange forskellige accenter (ud over den københavnske) som farver moderne dansk standardsprog: standard-sprog med jysk accent, med fynsk, sjællandsk eller bornholmsk accent, med multi-etnolektal accent, med færøsk eller grønlandsk accent, med tyrkisk eller amerikansk accent osv.

Problemstillingen gælder også hvis vi kikker ud over den nationale offentlighed. Interessant nok er der jo mht. kommunikationen i den skandinaviske offentlighed en stærk tradition for at mene, også i Danmark, at skandinaver kan klare sig ved at *tale* deres eget sprog og *forstå* naboens. Vil vi fastholde at den interskandinaviske kommunikation skal kunne foregå på den måde også i fremtiden? Eller er unge skandinaver i dag så stærke i det 'samme' engelske sprog, og så enige om at der skal tales engelsk, at der ikke længere er nogen fremtid for det traditionelle kommunikationsfællesskab baseret på nabosprog? Under alle omstændigheder vil det igen være afgørende hvordan vi vælger at bruge institutionerne. Der er ingen tvivl om at institutionerne i dag bidrager langt mere til at styrke de unges engelsksproglige færdigheder end deres nabosproglige ditto. Og selve den prioritering er det i dag næppe ønskeligt at lave om på. Men det er klart at skolen, og ikke mindst medierne, *kunne* bruges anderledes end i dag hvis der fandtes tilstrækkelig vilje og mod til at (forsøge at) motivere og vænne nye generationer af skandinaver til at benytte sig af det nabosprogs-kommunikative princip – nemlig *at tale sit eget sprog og forstå samtalepartnerens*.

Dét princip kunne også lægges til grund i den bredere, mere internationale offentlighed. Her står jo ideologien om at kun det engelske sprog kan bruges, stærkt – ikke mindst i Danmark. Man *kunne* i stedet forestille sig en verden hvor kommunikationen i den internationale offentlighed foregik på flere sprog – idet alle havde lært sig et enkelt eller to af en hel vifte af internationale sprog produktivt og nogle flere blot receptivt, sådan at man f.eks. kunne svare på spansk når man blev tiltalt på engelsk, eller forstå tysk, fransk og engelsk men blot tale russisk, osv.

Den generelle pointe er at vores normative beredskab bør omfatte gennemtænkte opfattelser af hvad for en behandling af normproblematikken vi har – og vil have – på det sociale makroniveau. Det overordnede budskab i mine bidrag til diskussioner om dansk sprogvirkelighed har altid været at forholdet mellem 'sproglig norm og variation' *kan* tænkes og realiseres anderledes end hvad tilfældet er i Danmark. Det er muligt at tænke sig et sprogsamfund hvor det offentlige normative

beredskab drejer sig om at sikre sproglig mangfoldighed snarere end sproglig standardisering.

Humlen er 'det fælles sprog'

Spørgsmålet om hvordan vi tænker og realiserer vores normative beredskab og forpligtelse i forhold til de konkrete sprogrigtighedsspørgsmål, vil altid være farvet af vores mere overordnede syn på hvordan sprogsamfundet fungerer og *kunne* fungere. Det giver ikke megen mening at diskutere hvad der må gøres på det sociale mikroniveau hvis man er grundlæggende uenig om det sociale makroniveau. Humlen er det 'fælles sprog'. Forstås det – og bør det forstås – som 'samme sprog' eller som 'fællesskab i brug og social vurdering af sproglige forskelle (af mange slags)'?

I 'officiel' dansk skolesprogsideologi hedder det: "et sprogsamfund som det danske kan ikke undvære et rigsmål eller standardsprog, som det også kaldes" (KUP-rapporten om *Sproglig viden og bevidsthed* s. 23). I 'officiel' dansk nationalsprogsideologi udlægges standardsproget som "den sprognorm, som i et givet sprogsamfund af alle grupper anses for at være den mest neutrale, dvs. et sprog, der ikke rummer specielle træk af regional eller social art" (*Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 18, s. 16). Så længe man mener at standardsproget er en socialt neutral sprognorm som samfundet ganske enkelt ikke kan undvære, er der ikke noget problematisk i at eleverne oplæres i at bruge det på udebane. Det er kun godt, og ikke kun af hensyn til samfundets interesse i at styrke kommunikationseffektiviteten og demokratiet, men også af hensyn til de unge selv. Det 'globale' standardsprog er et tilbud om at bryde ud af de snævre grænser som de 'lokale' modersmål sætter – og vel at mærke uden at det behøver at indebære nogen nedvurdering af modersmålene, hvis bare de unge lærer sig at se på standardsproget som socialt neutralt, så det ikke fungerer som socialt diskriminationsmiddel. I dette perspektiv kan man se det sådan – ikke mindst de normerende instanser selv kan se det sådan – at man 'viser mod' og 'træder i karakter' når man forsvarer standardsprogets stilling i samfundet. I Dansk Sprognævns formulering lyder det som følger: "Der er ganske vist dem der mener at rigssprogsnormen er et undertrykkelsesmiddel; det skal heller ikke nægtes, at dyrkelsen af normen kan føre til sproglig intolerance. Men *ret beset er rigssproget tværtimod først og fremmest et middel til frigørelse, til sproglig kontakt med alle danske. Skolen bør fortsætte med at oplære eleverne i at kende og bruge rigssproget, og skolen bør have mod til at erkende, at ikke alle sprogformer er lige funktionsdygtige.* At en smidig tolerance er påkrævet over for den dialekt eller sociolekt, som eleverne eventuelt bringer med sig hjemmefra, det siger sig selv" (CUR Afsluttende redegørelse 1982, citeret efter Kristiansen 1990 s. 263, min fremhævelse).

Dette er hvad 'man' har sagt siden 1960/70'erne, da den traditionelle måde at konstruere forskellen mellem rigsdansk og dialekter på – i form af tale om pænt, tydeligt, klart sprog versus grimt, dårligt, sjuisket sprog – blandt sprogfolk og i den 'officielle' diskurs (bekendtgørelser og vejledninger m.v.) erstattedes af begrebet om

situationstilpasset sprogbrug. Der er for mig at se ikke nogen forskel overhovedet på det der har været 'officiel' dansk sprognormeringsideologi i de sidste 40 år, og det normative beredskab som Peter Harder nu taler om. Harder giver generelt indtryk af at han ser positivt på "den 'sociolingvistisk korrekte' dekonstruktion af standardsproget" (s. 21), samtidig med at han fremhæver "*den nødvendige modbevægelse*" ved at citere Bent Preisler for følgende synspunkt: "*I stedet for at gøre standardengelsk irrelevant betyder udviklingen af en mangfoldighed af kulturelt selvstændige udgaver af engelsk at man må vedligeholde standardengelsk som et middel til tværkulturel kommunikation*" (s. 21, min fremhævelse).

Harder afslutter med at sige: "Hvis man skal skabe en situation hvor to sprog lever sammen uden at det ene sætter sig prestigemæssigt på det andet, er det klogt at tænke sig godt om i stedet for at lade stå til" (s. 22). Her er det så at jeg sætter mit modangreb ind: Jeg mener man overser et væsentligt træk ved den fælles kommunikations natur hvis man tror det muligt at skævførdele mht. brugsrettigheder (kun standardsprog på udebaner!) uden at det har prestigemæssige konsekvenser. Når den konstruktion er dømt til at mislykkes, skyldes det netop at vi ikke bare bruger sproglige koder til at udtrykke sproglig mening, men også til at udtrykke social mening. En række sprogholdningsundersøgelser fra de seneste tyve år giver entydigt det samme billede: Når de ikke ved at de lægger sprogholdninger for dagen, er det over hele landet sådan at de unge vurderer københavnsfarvet standardsprog langt mere positivt end det let lokalfarvede standardsprog som i de flestes tilfælde er deres eget. Jeg mener ikke man har tænkt sig godt om når man tydeligvis ikke ser nogen nødvendig sammenhæng mellem brugsrettigheder og prestige. Men det er den tænkning der ligger til grund for alt hvad de sidste 40 års 'officielle' tekster har haft at sige om den sproglige norm/variation-problematik. Og det er tydeligvis på det grundlag Harder ønsker et skærpet normativt beredskab.

I sidste ende synes der således ikke at være tvivl om hvordan vi skal forstå Harders indledende påstand om at sproget skal være 'fælles' for at kommunikationen skal fungere. Det er en påstand om at sproget skal være det 'samme' – og om at dette er til det bedste for samfundet og den enkelte. Den ramme for forståelse af forholdet mellem norm og variation har udgjort et vigtigt ideologisk element i den ensrettede opbygning af nationalstaternes Europa. At skærpe det normative beredskab på det grundlag, vil aldrig blive mit bord.

Hvad så? Om at 'træde i karakter'

Man må "tage skridtet fra at skælde ud på de falske normative autoriteter til selv at træde i karakter" (s. 21), formaner Harder. Vi vil sikkert alle gerne 'vise mod' og 'træde i karakter'. Men det er vel ikke rimeligt at disse positive begreber som noget selvfølgelig knyttes til en forstærket indsats til fordel for standardsproget. Det er vist at pådutte andre sine egne forudsætninger (en argumentationsform som overbevisende er blevet karakteriseret som *møveri*, se Harder 1980). Min grundanta-

gelse er at normproblematikkens socio-historiske rammebetingelser (kan) ændres, og mit budskab er at forholdet mellem 'sproglig norm og variation' *kan* tænkes og realiseres anderledes end hvad tilfældet er i Danmark. Den opfattelse har jeg luftet i mange sammenhænge (ikke mindst i pædagogiske sammenhænge, herunder i kapitlet om "Sprogholdninger og sprogpolitik" i lærebogen *Dansk Sproglære*, Kristiansen m.fl. 1996), og det er en opfattelse jeg kommer jeg til at fastholde og fortsætte med at lufte – uden at acceptere at jeg dermed svigter "den normative forpligtelse". De kræfter der fremmer sproglig standardisering – i tanke og brug – skal nok klare sig uden min støtte. Det er faktisk i vor tid at kravene til sprogbrugen på den nationale udebane 'københavnificerer' danskerne fra øst til vest og fra nord til syd, ligesom det er i vor tid at kravene til sprogbrugen på den internationale udebane 'anglificerer' os alle mere effektivt than ever before. Standardideologien står betonstærkt.

Nu skal man være forsigtig med at sige den slags, for når man gør, bliver man udsat for psykoanalyse. Ifølge Harder (som refererer til Stjernfelt og Thomsen 2005) er det at sole sig i afvigerrollen (måske endda offerrollen?). Jeg ser det selv som et forsøg på sociolingvistisk analyse.

Som modtræk mod at blive udsat for psykoanalyse i stedet for kritik af min analyse, vil jeg her ty til lidt 'autoritetsargumentation'. Sprognævnets tidligere formand, Erik Hansen, har formuleret det sådan – netop i en diskussion om vores normative forpligtelse – malerisk præcist som kun han kan sige det: "Man skal ikke tro at [en plan for ændring af normbegreberne] vil kunne drøftes som man drøfter vigtige og alvorlige emner i et demokratisk samfund af oplyste mennesker. Modstanderne vil optræde som uvidende galninge der er ude af stand til at følge en argumentation. Dette vil tvinge politikerne til at tage stilling, og det kan kun blive imod [planen], uanset partifarve, for det dumpe raseri vil være 100% tværpolitisk og forene det danske folk for første gang siden besættelsen" (Hansen 1991, s. 39). Hansens analyse er baseret på mange års erfaring i spidsen for dansk normeringspolitik. Vi har alle gjort erfaringerne: Ved det allermindste tegn til revnedannelse går der i krig for at lukke – der klistres og hæftes med fransk mayonnaise og grammatiske kommaer. Det er næppe folket i sin helhed der står bag denne form for reparationsvirksomhed. Men den kerne af sandhed der lyser uforglemmeligt ud af Hansens billede, fortæller mig at det danske sprogsamfund har et problem af dimensioner, og at hvad vi i virkeligheden har behov for, er at udvikle et normativt beredskab der er i stand til at se og behandle revner i betonen som en god ting.

Min kritik af den danske sprogpoltiks 'normerende eksperter' har altid haft til formål at pege på at det er her det kniber. Intentionerne kan være gode nok – man giver udtryk for glæde ved sproglig mangfoldighed og kritiserer gerne standard-sprogsideologien for dens uheldige konsekvenser – men så længe man giver rødt kort for alt andet end 'samme' sprog på de sproglige udebaner, ender man uvilkårligt som standardideologiens linjevogter. Det skete da også ret omgående for Harder da Sprognævnets nuværende formand anførte ham og hans argumentation i *Sprogforum* som sandhedsvidne under et kronik-fremstød for standardsproget –

hvor vi dels blev mindet om at “fordelen ved at have en rigsmålsnorm er let at se, for den bidrager til at få kommunikationen til at fungere”, dels blev belært om at sprogbrugen er “udansk” når den er påvirket udefra (som i eksemplet “venligst læg aviserne på måtten”), og ikke mindst fik sat på plads at sprogudviklingen er “uheldig” når den fører til sammenfald i udtalen (sådan som det er tilfældet med mange af de udviklinger der har bredt sig fra det oprindelige lavstatusprog i København, f.eks. “ret”=“rat”). Implicit fik formanden også sagt at han dermed træder i karakter, i modsætning til de sprogfolk der “kvier sig ved at optræde som sprogrøgere” (Davidsen-Nielsen 2006).

Jeg lover at jeg aldrig vil hæfte etiketterne “udansk” og “uheldig” på danskeres sprogbrug, og jeg håber at jeg aldrig vil kunne tages til indtægt for kronikker der gør.

For en god ordens skyld: Jeg medgiver gerne at jeg aldrig har været specielt optaget af at indfri nogen normativ forpligtelse hvad de konkrete sprogrigtighedsspørgsmål angår. Dermed er ikke sagt at jeg anser det for uvæsentligt, endsige forkert eller undertrykkende, at rådgive mht. konkrete sprogbrugsspørgsmål. (Faktisk udarbejdede jeg for nogle år siden, på vegne af Dansk Studienævn ved Københavns Universitet, en *Vejledning i formaliteter* til uddeling blandt nye danskstuderende). Jeg synes bestemt ikke at den enkelte sprogbruger skal have lov at sejle sin egen sø mens vi venter på at vi bliver mange nok der vil og tør de radikale ændringer.

Litteratur

- Davidsen-Nielsen, Niels: Venligst røgt sproget. Kronik i: *Kristeligt Dagblad* 23.10.2006.
- Den Store Danske Encyklopædi, bd. 18. København: Danmarks Nationalleksikon, 2000.
- Hansen, Erik: Sprogpolitik. I: Jens Normann Jørgensen (red.): *Det danske sprogs status år 2001 – er dansk et truet sprog?* (Københavnstudier i tosprogethed 14). København: Danmarks Lærerhøjskole, 1991. S. 31-42.
- Harder, Peter: Møveri. I: Peter Harder og Arne Poulsen (red.): *Hvad går vi ud fra? Om forudsætninger i sprog og handling*. København: Gyldendal, 1980.
- Kristiansen, Tore: *Udtalenormering i skolen. Skitse af en ideologisk bastion*. København: Gyldendal, 1990.
- Kristiansen, Tore, Frans Gregersen, Erik Møller og Inge Lise Pedersen (red.): *Dansk Sproglære*. København: Dansk lærerforening, 1996.
- Quist, Pia: Et flydende sprogsamfund? Sociolingvistikens ‘sprogsamfund’ historisk og teoretisk. I: *Danske Talesprog* 4, 2003, 37-58.
- Sproglig viden og bevidsthed*. (Kvalitet i dannelse og undervisning 16). København: Undervisningsministeriet, 1992.
- Stjernfelt, Frederik og Søren Ulrik Thomsen: *Kritik af den negative opbyggelighed*. København: Vindrose, 2005.
- Vejledning i formaliteter*. Dansk Studienævn, Københavns Universitet, 1998.